

mgr Katarzyna Piotrowska

Tytuł pracy doktorskiej: Zjawisko myślenia kontrfaktycznego. Różnice indywidualne

Promotor dr hab. Grażyna Wąsowicz-Kiryło

Celem niniejszej rozprawy było opisanie zjawiska spontanicznego myślenia kontrfaktycznego wraz z jego psychologicznymi determinantami i korelatami. Myślenie kontrfaktyczne (counterfactual thinking, CFT) jest jednym z typów mentalnych symulacji, czyli budowania wyobrażeń hipotetycznych sytuacji lub rekonstruowania zdarzeń, które miały miejsce. Wytworami procesu myślenia kontrfaktycznego są myśli kontrfaktyczne – umysłowe reprezentacje alternatywnych wersji przeszłych zdarzeń, działań, czy stanów. Ludzie mogą angażować się w tworzenie myśli kontrfaktycznych (czyli w myślenie kontrfaktyczne) intencjonalnie, wymuszając je, lub spontanicznie – bez udziału woli. Praca ta koncentruje się przede wszystkim na spontanicznym myśleniu kontrfaktycznym, którego efektem są wyobrażenia lepszych niż faktyczne wersje własnych działań jednostki.

Dotychczasowe badania nad CFT skupiały się na generowaniu myśli kontrfaktycznych na temat jednego, najczęściej negatywnego zdarzenia. Choć w literaturze zauważa się, że ludzie tworzą myśli kontrfaktyczne na co dzień, kwestia skłonności jednostki do spontanicznego angażowania się w CFT, która przejawiałaaby się w różnych sytuacjach, jest jak dotąd nierozpoznana. Mechanizm tworzenia przez ludzi myśli kontrfaktycznych opisany został w oparciu o trzy koncepcje teoretyczne: teorię norm Kahnemana i Millera (1986), teorię dysonansu poznawczego Festingera (1957/2007) oraz funkcjonalną teorię myślenia kontrfaktycznego Roese i Epstude'a (2017). Na ich podstawie sformułowano pogląd, że szczególną rolę dla aktywowania się spontanicznego myślenia kontrfaktycznego ma doznawanie przez jednostkę wrażenia nienormalności doświadczenia, czy też niezgodności (dysonansu). Ponadto w oparciu o teorie te, a także o teorię dyferencjacji i konsolidacji Svensona (1992), zbudowano argumentację dla stanowiska, że podjęcie działania lub decyzji, jeśli nie towarzyszy im przekonanie o słuszności, jest czynnikiem wystarczającym do pojawienia się CFT. Uzasadniano tym samym, że konfrontacja z informacją o wynikach własnych decyzji lub działań nie jest warunkiem koniecznym do tego, by jednostka angażowała się w myślenie kontrfaktyczne na temat tych decyzji/działań. W pracy dążono do realizacji następujących celów badawczych: (1) Stwierdzenie, czy spontaniczne generowanie przez ludzi myśli kontrfaktycznych na temat lepszych wersji własnych działań może być traktowane jako skłonność wykazująca międzysytuacyjną spójność (w tym odpowiedzi na pytania: (1a) Czy tworzenie przez ludzi myśli kontrfaktycznych ukazujących lepsze wersje własnych działań związane jest jedynie z doświadczaniem zdarzeń o znanych i negatywnych konsekwencjach, czy może także dotyczyć sytuacji, których wynik nie jest znany? (1b) Jeśli myślenie kontrfaktyczne może dotyczyć własnych działań lub decyzji jednostki zarówno o znanych, jak i o nieznanym wyniku, to czy są to dwa odrębne zjawiska?), (2) Określenie, z jakimi cechami psychologicznymi powiązana jest skłonność do spontanicznego angażowania się w myślenie kontrfaktyczne. W celu udzielenia odpowiedzi na powyższe pytania skonstruowano własne narzędzie badawcze – Kwestionariusz skłonności do spontanicznego myślenia kontrfaktycznego (SSMK) oraz dokonano jego psychometrycznej walidacji. Przeprowadzone analizy potwierdziły, że spontaniczne tworzenie przez ludzi myśli kontrfaktycznych jest zjawiskiem wykazującym międzysytuacyjną spójność oraz, że dotyczy zarówno tych decyzji i działań jednostki, których następstwa są znane i

negatywne, jak i tych, których wynik nie jest jeszcze znany, lecz których słuszności jednostka nie jest pewna. Analizowany konstrukt okazał się umiarkowanie i dodatnio korelować z cechami wykazującymi do niego teoretyczne podobieństwo: ruminacją o sobie oraz perseweratywnością.

Dążąc do rozpoznania psychologicznych podstaw oraz specyfiki zjawiska skłonności do tworzenia myśli kontrfaktycznych o lepszych wersjach własnych działań przeprowadzono trzy badania. Kwestionariusz SSMK wykorzystano w nich do określenia czy i w jakim zakresie spontaniczne angażowanie się w polepszające CFT na temat własnych działań może wiązać się z / być determinowane przez: 1) formalną i treściową charakterystykę zachowania (cechy z Regulacyjnej Teorii Temperamentu Strelaua oraz poczucie własnej skuteczności), 2) charakterystyki procesu podejmowania decyzji (skłonność do stosowania strategii maksymalizowania – wraz z jej podwymiarami – i tendencję do odczuwania żalu poddecyzyjnego) oraz 3) preferencje poznawcze jednostki (potrzebę poznawczego domknięcia, wraz z wymiarem zdecydowania i refleksyjność – impulsywność). Tendencja do spontanicznego myślenia kontrfaktycznego korelowała dodatnio z perseweratywnością, reaktywnością emocjonalną, skłonnością do ruminowania o sobie oraz tendencją do stosowania strategii maksymalizowania i odczuwania żalu poddecyzyjnego, a także z brakiem pewności siebie zaś ujemnie ze żwawością, rozważą i zdecydowaniem. Wykazano również, że cechy temperamentu wyjaśniają zmienność skłonności do spontanicznego angażowania się w CFT w większym stopniu, niż preferencje poznawcze jednostki. Z badań wynika, że potrzeba poznawczego domknięcia oraz poczucie własnej skuteczności, nie są związane ze skłonnością do spontanicznego tworzenia polepszających myśli kontrfaktycznych. Rozprawa ta uzupełnia dotychczasowe studia nad myśleniem kontrfaktycznym o narzędzie badawcze umożliwiające pomiar skłonności do spontanicznego angażowania się przez ludzi w polepszające CFT. W pracy tej po raz pierwszy wykazano także, że tendencja do wyobrażania sobie lepszych wersji własnych działań: 1) wykazuje międzysytuacyjną spójność, 2) przejawia się zarówno w sytuacjach o znanych, jak i o nieznanych konsekwencjach, 3) ma podłoże temperamentalne (zwłaszcza w zakresie aspektów czasowych temperamentu), oraz 4) współwystępuje z przejawianiem trudności z podejmowaniem decyzji. W dyskusji wyników skoncentrowano się, przede wszystkim na sformułowaniu wniosków i hipotez dla przyszłych badań, dotyczących mechanizmu spontanicznego angażowania się przez ludzi w myślenie kontrfaktyczne. Przedstawiono między innymi przypuszczenie o związku między skłonnością do spontanicznego angażowania się w polepszające CFT na temat własnych działań a (nie)spójnością obrazu siebie. Zaproponowano także podjęcie problemu związku skłonności do spontanicznego myślenia kontrfaktycznego na temat lepszych wersji własnych działań z dokonywanymi przez ludzi wyborami życiowymi – np. wyborem ścieżki zawodowej. Sformułowano także hipotezę o niższej skłonności przedsiębiorców niż nie-przedsiębiorców do spontanicznego angażowania się w analizowany w tej rozprawie typ CFT.